

“SÆT MIG IKKE PAA EN HAARDERE PRØVE!”
JOHAN KULSTADS BERETNING FRA SVALBARD 1853

Nils M. Knutsen

Det fins mange dramatiske beretninger om fangstekspedisjoner til farvannene rundt Svalbard. En av de mest dramatiske er utvilsomt Johan Kulstads bok fra 1865, med den lange tittelen *Beretning om min Reise til Spitsbergen i Aaret 1853, mit Ophold dersteds, og mine og Mandskabets Lidelser i Ishavet, indtil vor Redning af den danske Brig "Ploven", kapt. Schau.*

I denne artikkelen skal jeg kort referere innholdet i Kulstads beretning og deretter knytte noen korte kommentarer til framstillingas form, bl. a. dens blanding av gammel og ny fortellerstil og dens blanding av flere ulike litterære genrer. Jeg vil gå særlig nøye inn på måten mannskapet skildres på, spesielt en samisk matros, og jeg vil kommentere tekstens påfallende fravær av den type maskulin selv-heroisering som seinere ishavslitteratur er så sterkt preget av.

På tittelbladet står det at forfatteren er ”Skibsbygmester i Tromsø”, men tidligere i livet var han ishavsskipper, og boka forteller om en fangstreise han gjorde til Svalbard som skipper på jakten ”Danolina”.

I et forord til boka forklarer Kulstad at grunnen til at han gir ut boka, ikke bare er at historia ”tildels er meget sørgelig og rig paa Stof til Omtale” (s. 76), men også at det dreier seg om en ”saagodtsom enestaaende Begivenhed”, vel kjent blant folk i Tromsø så vel som ”overalt i Finmarkens Byer og Fiskevær” (ibid.). Han legger til at behovet for å utgi beretningen ”har gjort sig med hver Tid mere og mere paatrængende”, sannsynligvis fordi det var i omløp en del uriktige rykter om hva som hadde skjedd på denne fangstturen.

Kulstads bok ble utgitt på M. Urdals forlag i Tromsø, og den må ha vært en brukbar suksess, for i 1871 kom den i nytt opplag. Både første og andre opplag ser ut til å ha blitt lest i filler, og boka er i dag en av de store sjeldenhetene i den norske ishavslitteraturen.

Ekspedisjonen

Den 8. mai starter ekspedisjonen fra Tromsø, med Kulstad som skipper for åtte matroser, og med proviant for fire og en halv måned. Reisen nordover blir forstyrret av storm, og ved ankomsten til Svalbard møter de ytterligere storm og tåke. Drøye to måneder går med dårlig fangst langs vestkysten av Svalbard, og i slutten av juli beslutter Kulstad å seile over til østsida av Spitsbergen, til øya Høi-Rox (Håøya), nordøst for Sydkapp. Kulstad visste at året før hadde det vært storfangst av hvalross på denne øya, og etter det han hadde hørt, skulle det nå ligge 3-400 hvalrosskadaver der. Han antok at dette kjøttberget ville trekke isbjørn til seg, og det viste seg å stemme. Og nå er det at dramaet begynner.

De ankrer opp ved en grunnis (et isfjell som har drevet mot land og er blitt stående fast på havbunnen). To mann etterlates om bord i skipet, og Kulstad og seks mann går i fangstbåtene og ror ”tre bøsseskud”, dvs. en snau kilometer, bort til øya, der en flokk på ca. 50-60 isbjørner er i full gang med sitt etegilde. Siden skipet ligger så

nært, har ikke fangstmennene med seg mat eller drikke, og heller ikke ekstra klær, bare vanlige arbeidsklær, dvs. en oljetrøye over underskjorta (s. 90).

De går straks i gang med å felle isbjørn, og Kulstad skildrer flere dramatiske episoder i forbindelse med det. Etter halvannet døgn med intenst arbeid, uten mat eller hvile, har de syv mennene drept og flådd 23 isbjørner, og nå må de ha en pause. De sleper de spekkunge bjørneskinnene bort til fangstbåtene og ror tilbake til det stedet der jakten var ankret opp. Det er da blitt tett skodde, men Kulstad har god kontroll med kompasset, og de finner fort både grunnisen og ankringsplassen, men så kommer sjokket: "Danolina" er borte!

De ror rundt i tåka og roper og skyter varselskudd for å lokalisere skipet, men etter 12 timers roing må de gi opp og vende tilbake til Høi-Rox, våte og frosne og utslitte og sultne; nå har de gått i to døgn uten mat eller hvile.

Desperasjonen og rådvillheten blant mennene er stor, men det bedrer seg litt da de etter ytterligere et døgn under åpen himmel klarer å få gjort opp ild, takket være at en same i mannskapet har knusk og ildstål med seg. Av en blyplate lager de et primitivt kokekar slik at de får kokt bjørnekjøtt, som de jo har rikelig av. Men selv om de har både bål og brensel, fryser de, for det er nesten null grader. Når de ligger ved bålet, er de varme på den siden som vender mot bålet, men iskalde på den andre. For å beskytte seg mot vinden og regnet lager de et slags hus av den ene fangstbåten, men de har ingenting å tette veggene med, og vinden trekker kaldt igjennom, derved får de heller ikke sove:

Vi kunde ikke udholde at ligge, undtagen vi Alle stuede os tæt til hverandre, men dette kunde høist vare et Par Timer ad Gangen, thi da maatte vi atter ud, hoppe og springe, for at Blodet ikke skulde stivne i vore Aarer (s. 94).

De lever på bjørnekjøtt, men etter ytterligere to døgn uten søvn, er hele mannskapet sterkt medtatt, både fysisk og psykisk: "De var alle stærke og hårdføre Karle /../ som nu græd deres modige Taarer" (97).

Om morgenen den 5. august klarer himmelen endelig opp, og de bestemmer seg for å ta den ene fangstbåten for å ro rundt Sydkap og over til vestkysten slik at de kanskje kan bli reddet av en fangstskute. De ror langs iskanten, men etter hvert blåser det opp storm, og nordavind og isbaks tvinger dem ut i havet, så langt ut at de til slutt, etter to døgn roing, og på tross av at de allerede er utslitte, og dessuten har lite mat og enda mindre vann, bestemmer seg for å lense unna vinden og forsøke å ro til Norge.

Roturen

Den samiske matrosen er den som er best kledd, med to kofter. Med makt kler de ytterkofte av ham og rigger opp et lite seil. Dette blir avgjørende for framdriften, for de har nesten ikke krefter til å ro: "Vi vare alle saa medtagne af Hunger, Tørst, Frost, Søvnløshed og Overanstrængelse, at ikke nogen av os engang kunde holde rede paa Dagene" (s. 106).

Og bedre skulle det ikke bli: Den ene halvparten av mannskapet ror mens den andre halvparten forsøker å hvile mellom føttene deres, men bølgene bryter stadig

over den 18-fots fangstbåten. Derved får de som har "frivakt", ikke sove på grunn av at de hele tida ligger delvis i vann.

Tilstanden blir stadig verre: "Søvnløsheden og Udmattelsen var saa stor, at jeg flere Gange stumpede overende i Fanget paa min nærmestsiddende Kamerat", skriver Kulstad (s. 107), og noen av mennene, også Kulstad selv, begynner å se syner:

Den første gang jeg mærkede dette, forkom det mig som om vi roede mod en stor By, hvor jeg saa Skibsmastre, Palisader og Brygger, en udviklet Vegetation, Mennesker og Kreaturer, osv. (s. 108).

Etter fire døgn er tørsten blitt nesten uutholdelig, men så skjer det første mirakel: De kommer forbi et isfjell ute i havet. De fyller båten med isbiter og får for en stund slukket tørsten. Men mat har de nå ikke mer igjen av, så tilstanden er for alvor kritisk. For å illustrere hvor ille det er, forteller Kulstad at dersom en av mannskapet hadde falt død om, ville han utvilsomt blitt spist av de andre. Dette snakket de ikke om, men når fortvilelsen og desperasjonen blir sterk nok, kan dessverre et menneske synke ned i "Raahed og Ukristelighed", skriver han (s.110).

I tillegg til frost, sult, tørst og søvnløshet oppstår nå ytterligere en lidelse: Flere av mennene har forfrosset føttene, og det går koldbrann i dem:

Det var ikke mulig for oss at staa med vor hele Tyngde paa Fødderne, uden at hvile over en Kammerats Skulder, men under Skifterne fra den ene Ende av Baaden til den anden, maatte vi gaa paa Knærne (s. 111).

Isen fra isfjellet blir fort borte, tørsten er forferdelig, og utmattelsen blir stadig verre: "Flere av Folkene fik Tendents til Vanvid" (ibid.). Verst er det med sammen Lars Pedersen som de må binde til tofta fordi han hele tida vil gå ut av båten for å hente nytt senegress til sine komager (ibid.).

Fra sin posisjon ved styreåra har Kulstad god oversikt over tilstanden: "Det var hjerteskjærende at høre deres Klage, Graad og Jammer, hvorunder de flere Gange segnede om som Døde imellem Tofterne" (s. 112). For å hjelpe mennene til å holde motet oppe, vil Kulstad skjule sin egen frykt; det gjør han ved taust å "knuse Lidelserne i sit Bryst" (ibid.).

Klærne de har på seg, er stive av spekk og skitt og salt, og de får åpne sår flere steder på kroppen:

Til de andre legemlige Plager, kom nu ogsaa, at Saltvandet tog Stykker af os under Armene, omkring Haandleddene og Halsen, som Trøiekraven sugede ind for hvert Aaretag saa de nøgne Sener kom tilsyne. Paa min Harpunér begyndte endog Enderne af Sidebenene at vise sig paa den ene Side gennem Huden, som var afslitt (s.114).

De får også andre kroppslige plager. På dette tidspunkt har det gått 6 døgn siden de begynte å ro, og tilstanden er gruffull, særlig ille er det med føttene til en av dem:

"Hans Fødder begynte at gaa i Forraadnelse, saa at Tærne og noget af den ene Hæl siden kom til at blive skilt fra Foden" (s. 115).

En stund håper de å komme forbi Bjørnøya og finne mat der, men dette lykkes ikke. De begynner så å nærme seg fiskebankene utafor Finnmarkskysten, det dukker opp noen sjøfugler, og med sine siste skudd får de drept tre havhester. Desperate av sult spiser de fuglene rå, "med Marv og Ben" (s. 115). Og ingen klager på kosten: "Ingensinde har et Maaltid smagt nogen af os bedre" (ibid.).

Måltidet gir dem litt krefter og litt mot til å pine seg videre, men så kommer det som synes å være nådestøtet: Idet de nærmer seg kysten og har håp om å nå fram til land, blåser det opp en motvind som er så sterk at de driver til havs igjen, og nå orker ingen av de utslitte mennene mer. En etter en legger de seg ned i båten for å dø:

Men hvilket skrækkeligt Syn, da jeg vendte mig forover og saa mine Kammerater ligge i Vand til midt paa Siderne, uden engang at nogen af dem var sig saameget bevidst, at de kunde reise sig forat øse Baaden (s. 116).

Også Kulstad dører bort og føler at døden er nær, men så skjer mirakel nr. to: Han vekkes av at en av mannskapet skriker at han ser et skip! Denne gang er det ikke sultfantasier, det er virkelig et skip, en dansk Arkhangelsk-farer som for sikkerhets skyld har lagt kursen ekstra langt ut i havet, og som derved seiler like ned på deres nøtteskall av en båt.

Ingen av karene klarer å klatre opp på dekket via leideren, de må alle heises opp. Heller ikke Kulstad klarer å stå; han kryper på sine knær bort til styrmannen og kysser hans føtter og takker Gud for at de er blitt reddet.

De blir pleiet på beste måte om bord, og etter hvert satt i land i Vardø. Derfra reiser de med dampbåten hjem til Tromsø. Alle overlever, men tildels med varige mén.

Da skipet kommer inn på havna i Tromsø, ser Kulstad til sin store overraskelse jakten "Danolina" ligge der. Etter hvert får vi så høre hva de to karene om bord hadde foretatt seg. De påstår at drivis hadde presset skuta bort fra ankerplassen, og på grunn av skodda hadde de ikke sett det likt å lete etter de andre. De hadde så støtt på en annen fangstskute og fått med seg et par mann som hadde hjulpet dem med å seile jakten tilbake til Tromsø. Begge to har et slemt rykte mht. alkohol, men de hevder at de først etter tre dager hadde brutt opp døra til skipperens kahytt og drukket den kaggen med akevitt som sto der.

Tydeligvis tviler Kulstad sterkt på det disse to drukkenboltene sier, men håndfaste bevis har han ikke, og dessuten var han så svekket etter roturen at han ikke anmeldte dem til politiet: "Jeg drog dem ikke frem for Retten, dertil var jeg alt for meget knust og ydmyget, men overlod til Ham, hvem Hevnen tilhører, at straffe dem" (s. 123).

Kulstads anklage mot de to er tydelig, men fremmes i ganske dempet språk. Dette er i samsvar med hele beretningens sindige og balanserte form, og denne fortellerstilen beholdes helt til slutt, der beretningen avrundes med følgende korte kommentar: "For øvrig vil jeg overlade Enhver især, at tage hvad Nytte eller Lærdom han vil af denne Beretning" (ibid.).

Hvorfor interessant

Kulstads beretning er interessant av flere grunner.

For det første er den uhyre dramatisk.

Innledningsvis er beretningen preget av skipsjournalens nøkterne opplysninger om skip, mannskap og utrustning, fulgt av korte opplysninger om værforhold, vindretning, seilas og fangst de første tre måneder av ekspedisjonen, fra avreisen 8. mai til de kommer til Høi-Rox i slutten av juli.

Men så endrer den nøkterne skipsjournalen fullstendig karakter. Detaljene øker og tempoet senkes slik at vi fra nå av nærmest kan følge hendelsene fra time til time.

Først kommer noen blodige og dramatiske jaktepisoder. Geværene er munnladere med flintelås som det tar lang tid å lade, så om ikke det første skuddet dreper bjørnen, må de bruke lanser eller bjørnespyd for å avlive bjørnen i nærkamp. Av dette oppstår en rekke dramatiske situasjoner, og selv om Kulstad forteller ganske lakonisk om det ene tilfelle etter det andre der bjørner blir "overmandet og dræbt", framgår det tydelig at dette innebærer noen barske situasjoner, og at disse ishavsgastene ikke er skvetne karer. Dette er noe ganske annet enn jakt med moderne geværer, der man på trygg avstand kan avlive dyrene.

Kulstad fører an i jakten, og selv om han er ganske kortfattet, tar han likevel med en og annen detalj: Han går mot en skadeskutt kjempebjørn og gir den "et Landsestikk i Brystet" (s. 84). Bjørnen er da så nært ham at den spytter fråde "lige i Ansigtet" på ham (ibid.). Etter flere stikk med lanser og noen knusende slag med hakapiken siger bjørnens hode endelig ned på isen "og Tungen kom den ud af Kjæften" (s.86). Kulstad tror da at den ille tilredte bjørnen nå endelig er død, og han forteller så hvordan han "mer i Formastelse og Overmod end i Spøg" (ibid.) setter seg på det døde dyrets rygg, sparker det i sidene og sier til en av matrosene at han vil forsøke hvordan det er å ri på kvitbjørnen.

Mens han sitter slik, våkner plutselig bjørnen til live igjen. Den løfter seg på forbeina og kaster hodet bakover mot Kulstad "med et Grin, der var uhyggelig at se" (s. 87). Den vante bjørnejegeren får seg dermed en skikkelig skrekk i livet: "Jeg sprang i Forskrækkelse ned af dens Ryg og faldt hovedkuls paa Isen nedenunder". Og skrekken gir seg ikke; han får en følelse av at denne scenen med bjørnen kunne være "et Varsel om kommende Ulykke" (ibid.).

Bjørnen blir til slutt avlivet ved at Kulstad gir den "et vældigt Slag midt imellem Øinene, saa kraftig at Hjernen strømede ud af dens Hoved, hvilket endte dens Liv" (ibid.). Men minnet om denne unaturlig seigliva bjørnen fortsetter å spøke i Kulstads sinn: "Tunge Anelser opstod i min Sjæl, og den sidste Bjørn stod som en truende Dæmon for min Fantasi, ligesom Forkyndelsen af en forestaaende Ulykke" (s. 88).

Midt i dette tunge alvoret legger Kulstad inn en episode av litt lettere karakter. Det viser seg nemlig at isbjørnen er musikalsk og at den muligens har et norsk-nasjonalt sinnelag!

Historien er slik:

Kulstads bror står på et isflak og avspekker en bjørnepels. Flaket brytes opp, og han må hoppe fra isflak til isflak for å komme seg inn mot land. Plutselig oppdager han at han blir forfulgt av en bjørn som kommer nærmere og nærmere. Det eneste våpen han har, er en kniv, og han stopper og truer dyret med den. "Det lykkedes ogsaa, idet Bjørnen standsede og satte Næsen i Veiret for at trække Lugt af ham" (s.

85). Mannen løper videre, og bjørnen kommer etter, så nært at den "kom ham ind paa Hælene" (ibid.). I sin desperasjon griper da mannen til et nytt og uventet våpen:

Han begyndte da at synge en Nationalsang, der foranledigede Bjørnen til at sætte sig ned for at lytte, og blev siddende i denne Stilling indtil det lykkedes ham at fjerne sig saa meget, at han ikke frygtede for at blive indhentet. Bjørnen forfulgte ham dog lige op imod Land, men standsede af og til for at høre efter Sangen, og paa den Maade blev han reddet (ibid.).

I den siste del av beretninga er dramatikken knyttet til menneskets lidelser, og teksten blir etter hvert en enestående dokumentasjon av hvor langt inn i bevisstløshet og koma mennesker kan presse seg selv. Allerede ved starten av den lange roturen er mennene sterkt medtatt av søvnløshet og kulde, og at de da klarer å fortsette i ytterligere seks døgn til, viser en enestående hardførhet og en utrolig vilje til å overleve.

Ikke med ett eneste ord beskriver Kulstad dette som noe positivt eller heroisk. Det er ikke menneskes mot, men først og fremst deres angst som står i sentrum for oppmerksomheten. Ikke minst får vi høre om Kulstads egen angst, for han gjør ingen forsøk på å skildre seg selv som modigere og mer heroisk enn de andre mennene. Dette begynner allerede under bjørnefangsten. Etter å ha drept de første tre bjørnene, føler han seg sterk og modig, "i Besiddelse af et Bjørnehjerte" (s. 84). Men snart melder andre følelser seg, for "en uforklarlig Ængstelse for mig gjennom legemet, hvortil jeg ikke kan anføre nogen Grund" (s. 87). Han mister også sin sikkerhet som leder for gruppa: "I Ulykken svigtede Modet mig i den Grad, at jeg ikke længere havde Sind til i en befalende Tone at beordre dette eller hint udført" (s. 93).

Mot slutten av oppholdet på Høi-Rox er folkene så motløse at de "som Børn græd deres modige Taarer" (s. 97). Kulstads bror faller ham om halsen og snakker til ham "i en Strøm af Taarer" (ibid.), og Kulstad forteller at heller ikke han selv var "i Stand til at skjule de Taarer, der randt mig ned over Kinderne" (ibid.). Folkenes motløshet "gikk stundom over til Vanvid" (s. 98). Kulstad vil helst holde sine dystre tanker for seg selv, så han går i enerom for å "udøse Kvaler i Taarer og Bøn" (s. 98). Den samme ikke-heroiske, gråtkvalte stemninga fortsetter under roturen; også i den sammenheng får vi høre at han "græd bitterlig" (s.116).

Forut for sin tid

Kulstads tekst er selvsagt preget av samtidens før-realistiske fortellemåte: Her er f. eks. flere direkte henvendelser til leseren: "Hva vil du da, kjære Leser, sige om os" (s. 95), "Her vil du, kjære Leser, sige, at dette dog var noget forfærdeligt" (s. 110). Videre er gjengivelsene av direkte tale stive og skriftlige, dvs. personene snakker ikke sammen, de holder høytidelige taler til hverandre. Teksten inneholder også tydelige frampek om det som skal skje: "vor forestaaende Ulykke" (s. 81), "som Leserne senere vil erfare" (s. 88), noe som kan betraktes som før-realistiske trekk.

Men det er også viktig å merke seg at den kroppslige og psykologiske realismen som teksten beskriver hendelsene med, er uvanlig for Kulstads samtid: På det punkt har han ingen forbilleder. Men når han skriver sin beretning, har han et budskap han vil ha fram og et virkelighetsbilde han vil gjøre tydelig, og for å få dette til, må han

heve seg over samtidas litterære konvensjoner. Hans skildring av mennesker i en ekstrem fysisk og psykologisk krise er i sin nærgående kroppslige realisme ganske enestående i samtida; vi må helt fram til naturalismen i 1880-åra, ja, kanskje fram til Hamsuns *Sult*, 30 år seinere, for å finne noe tilsvarende.

Anklageskrift

Kulstads beretning kan leses som et anklageskrift, og det er i et slikt perspektiv at den detaljerte utpenslingen av mannskapets angst, fortvilelse og fysiske lidelser får sin viktigste funksjon: Kulstad får ikke trukket de to drikkfeldige matrosene for retten, men gjennom sin detaljerte skildring av alle lidelsene deres manglende ansvarsfølelse førte til, får han på sett og vis avsagt sin egen dom over de to.

Kulstads anklage rammer forresten ikke bare de to matrosene, den rammer også en harpunér som i begynnelsen av den dramatiske fangstdagen ikke adlyder ordre, sikkert av "Skinsyge" (s. 81). Ordrenekten synes å bidra til at de ikke finner en bedre ankerplass for skipet, "hvilket vi Alle fik dyrt bøde for, ja, alene Gud være takket for at vi slap, skønt lemlæstede, med Livet" (ibid.).

Man kan vel gå ut fra at alle de tre anklagede i selvforsvar har forsøkt å spre *sine* versjoner av historia, og at det er derfor Kulstad har følt behov for å publisere sin versjon.

Kulstads beretning er imidlertid ikke bare en anklage, det er også et forsvarsskrift: Samtidig som han legger skylda på de tre i mannskapet, forsøker han å vise at han selv ikke har noe ansvar for det som skjedde, men at han, da ulykka først var ute, tvert imot opptrådte som en klok leder og gjorde sitt ytterste for å berge livet til dem alle. At han f. eks. kunne ha sørget for å ta litt proviant med når de forlot skipet, eller beordret en tidligere retur til skipet og derved unngått alle lidelsene, nevnes ikke. At hensynet til fangst og fortjeneste går foran alle andre hensyn, synes å være så opplagt at det er hevet over all diskusjon.

Mannskapet

I andre fangstdagbøker og ekspedisjonsrapporter nevnes alltid alle de involverte med fullt navn. Oftest oppgis også bosted og alder, men i Kulstads beretning blir mannskapet merkelig anonymt og lite individualisert. To av de mennene som er med på roturen, får vi ikke engang vite navnene på, selv ikke når de er innblandet i dramatiske episoder.

En av disse navnløse er den ulydige harpunéren. Da han skal skyte en bjørn, får han ikke geværet til å fungere, derved måtte han "gaa baklænds og afværge Angrebene med Bøssekolben medens han idelig skreg om Hjælp. 2de av vore Mænd kom da tililende og i Forening dræbte de Dyret" (s. 84). Her hadde det vel vært naturlig å nevne både harpunérens og de to hjelpernes navn, men det gjør altså ikke Kulstad. Sannsynligvis har dette sammenheng med at harpunéren et annet sted i teksten får ganske skarp kritikk

De fire som navngis, er først og fremst Kulstads bror, Lorents, han som springer om kapp med den musikalske isbjørnen. Lorents trekkes stadig fram i fortellinga, ikke fordi han bidrar spesielt positivt, men fordi Kulstad har et nærmere forhold til ham enn til de andre. Dette kommer bl. a. fram ved at de to har flere replikkvekslinger. Mot slutten av beretninga er Kulstad naturlig nok særlig

oppmerksom på brorens tilstand, og teksten får en sterk emosjonell ladning når de to brødrene tar farvel og gjør seg klare til å dø (s. 113 ff.).

To av de andre tre matrosene som navngis, bidrar begge avgjørende til at alle til slutt blir reddet.

Den ene kalles bare ved fornavn, "en av Folkene ved Navn Gunder" (s. 113). Han omtales som "den mest udholdende af os" (s. 114), og denne rosen gjentas noen sider seinere, når Kulstad snakker direkte til ham: "Kjære Gunder, Du har været den mest udholdende og taalmodige, jeg har nu et Ord at sige Dig, og det er det sidste" (s. 118).

Gunders utholdenhet viser seg å bli avgjørende: Etter at alle har lagt seg ned i bunnen av båten for å dø, "den ene efter den anden" (s. 116), er det bare Gunder som orker å løfte hodet av og til for å holde utkikk, og derfor er det sannsynligvis han som til slutt redder dem alle ved at han oppdager det danske skipet. Men denne avgjørende hendelsen knyttes, underlig nok, ikke helt eksplisitt til hans person, og den blir ikke omtalt med de rosende kommentarer den vel kunne fortjene.

Den tredje av mannskapet vi får vite navnet på, er sammen Lars Pedersen, og også han spiller i flere sammenhenger en avgjørende rolle for at de kan overleve: Uten hans ildstål ville de ha frosset og sultet i hjel allerede mens de var på Høirox. Uten hans kofte som seil ville de aldri nådd fram til Finnmarkskysten. Når de kommer på skuddhold av sjøfuglene og bare har tre skudd igjen, er det han som får det livsviktige oppdraget med å skyte. I disse sammenhengene opptrer han altså som helt og redningsmann for de andre.

Men han får også rollen som anti-helt: Selv om han er den som er best kledd mot kulden, både på kroppen og på føttene, vil han ikke frivillig avgi kofte si til seil, og han begynner å gråte når de med makt kler den av ham. Han skildres også som psykisk svakere enn de andre. "Flere af Folkene fik Tendents til Vanvid, hvoriblandt Finnen Lars Pedersen var den værste, thi med ham havde vi stor møie" (s. 111). Når de oppdager det danske skipet, reagerer han mer ubalansert enn de andre: "Finnen blev næsten vanvittig af Glæde, thi han skreg i vilden Sky, hylede, græd og lo uden Ophør, indtil vi efter megen Hyssen fik ham til at tie, da vi nærmede os Skibet" (s. 119). Men hans positive medvirkning synes altså å veie tyngst; det er tydeligvis derfor hans navn blir nevnt.

En fjerde av matrosene kalles Benjamin (s. 87), men han blir ikke individualisert på noen annen måte, og utmerker seg altså ikke. Kanskje skal han derved sidestilles med den sjette og siste matrosen som ikke navngis, og kanskje skal dette bety at Kulstad ikke er helt fornøyd med dem? I alle fall kommer Kulstad mot slutten av beretninga med en kommentar som er myntet på to av matrosene, og som kan leses som en konstatering av at de ikke bidro godt nok til fellesskapet:

Jeg havde 2 ualmindelig store og stærke Karle, men det viste sig her, at disse ikke på langt nær udholdt saameget som de andre, som vare mindre og korpulente (s. 114).

Med denne kommentaren bekrefter forøvrig Kulstad en observasjon som vi også finner i en rekke andre beretninger fra ishavslitteraturen: Når det gjelder fysisk

utholdenhet og evne til seig overlevelse, er det vanligvis ikke de største og sterkeste som klarer seg best.

Navnene på de to drikkfeldige karene om bord i jakten blir selvsagt uttrykkelig nevnt: Den ene er trønder og heter Bendix Øvre, den andre er same og kalles bare Matros-Jon. Om de ikke ble trukket for retten, så sørger i alle fall Kulstad med sin bok for å sverte deres navn ganske grundig. Fullt så grundig vil han ikke sverte den oppsetsige harpunéren; han får derfor lov til å forbli anonym.

James Lamont, 1861

At historia om Kulstads ekspedisjon i 1853 faktisk levde på folkemunne, får vi en bekreftelse på i boka boka *Seasons with the sea-horses* (1861) av den skotske godseieren James Lamont (norsk utgave i 2004). Lamont forteller om sin egen jaktekspedisjon til Svalbard i 1859. I forbifarten, og som en kuriositet, bruker han halvannen side på å fortelle historia om Kulstads ekspedisjon, en historie han synes er "temmelig morsom" (s. 45). I denne versjonen av historia tilhører "Danolina" i Hammerfest, men ellers stemmer de ytre trekk godt overens med det Kulstad forteller, bortsett fra at i Lamonts versjon begynner de to matrosene som er igjen på skipet, å drikke straks de andre har reist. Da skipet driver av, fortsetter de festen inntil de blir praiet av en annen ishavsskute som forstår at de to er både ukyndige og uansvarlige. To mann settes derfor om bord i "Danolina" og seiler skuta til Tromsø.

I Lamonts versjon av historia blir de to drikkfeldige matrosene en slags komiske hovedpersoner, og de får bære hele ansvaret for ulykken. De øvrige mennenes harde rotur til Norge nevnes bare helt kort med at da de kom fram, "var de utslitte og halvdøde av sult og tørst" (s. 46).

Religiøst oppbyggelseskraft

Kulstads beretning kan også leses som religiøs oppbyggelsesbok. Dette aspektet ved teksten blir synlig først når krisen er et faktum og fortvilelsen og mismotet begynner å gripe om seg. Helt fra starten forsøker da Kulstad å finne trøst i sin gudstro, og han forsøker å trøste de andre med å si at om det er Guds vilje at de skal bli reddet, så vil de bli det. Om de ikke blir reddet, vil Gud være en støtte også i møtet med døden: "I modsat Fald skulde vi bede at Herren vilde berede vore Sjæle, saa vi kunde gaa Døden i Møde med Taalmodighed" (s. 98).

Fra nå av har teksten stadige bønner til Gud: "O gode Gud, kom os snart til Hjælp" (s. 98). Kulstad lar det også skinne igjennom at den krisen han er oppe i, får ham til å oppleve en religiøs omvendelse:

Til denne Tid havde det ikke været mig nogen Hjertesag at faa fat i Frelseren, der var kommen til Jorden for Syndere, men nu syntes Tiden at være forhaanden ogsaa for mig til med Alvor at tænke over mit syndefulde Levnet og kaste mig i hans Arme (ibid.).

På den øya der de noen døgn holder til, finner han noen gamle russiske graver, og dette får ham til å vende seg mot Gud med fornyet styrke:

Min første Bøn til Gud var at han vilde bevare min Forstand, thi ogsaa jeg formærkede af og til, paa Grund af den store Svækkelse, at uregelmæssige Tanker kom i Omløb i mit Hoved. Medens jeg saaledes laa paa Knæ ved den ene Gravhøi, opgjorde jeg mit Regnebræt med den alvidende Gud, thi jeg havde intet andet end Synd at give i stedet for Naade (s. 98).

I fortsettelsen settes alt det som skjer, inn i et religiøst perspektiv. Endog de lidelser de opplever, blir - i alle fall i ettertid - forstått som en religiøs opptuktelse:

Vi raadsloge og lagde Planer, men Herren styrede Kursen /../ Han der raader for Alt, havde endnu mere at vise os og en enda sterkere Prøve at sætte os paa, førend han lod os erholde sin underfulde Redning (s. 103).

Under roturen er de i kontinuerlig livsfare; de risikerer både å sulte og fryse i hjel, og de risikerer å forlise og drukne. Men igjen er det trøst å finne i religionen:

For mit Vedkommende havde jeg ingensomhelst Frygt eller Ængstelse for den truende Søgang, thi jeg havde min Sag opgjort med Gud, der betog mig baade Frygt og Sorg. Jeg var vis paa, at hvis vor Tid ikke var kommen, at han, som ogsaa har Bølgerne i sin Magt, havde en Raad for vor Redning (s. 107).

Mot slutten av roturen blir bønnene stadig mer inderlige: "O Gud, min Gud, forbarm dig over mig, og sæt mig ikke paa en haardere Prøve!" (s. 116).

Da de blir reddet, er det straks Gud som får æren: Kulstad "opsendte strax en Tak til Gud, der havde hørt mine Bønner" (s. 118). De tilfeldigheter som hadde ført til at de ble funnet av det danske skipet - dels at mennene hadde nektet å ro mer, dels at det danske skipet hadde seilt for langt fra kysten - blir av både den danske kapteinen og den norske skipperen forstått som et resultat av Guds styrelse: "Vi beundrede begge Storheden af denne Herrens Undergjerning" (s. 120).

Den religiøse forkynnelsen blir ikke så sterk at den overtar styringa av teksten, men den blir et markant trekk, med et tydelig budskap: Om man med fortrosthing legger sitt liv og sin skjebne i Guds hånd, er Gud i stand til å gjøre mirakler.

Konklusjon

Kulstads dramatiske fortelling er kort og upretensios, men lang nok til at man kan registrere flere interessante forhold:

Teksten representerer en uvanlig genreblanding; vi har elementer både av skipsjournal, av jaktberetning, av dokumentarroman, av anklageskrift og av religiøs oppbyggelsesskrift.

I sin skildring av fysisk utmattelse, kroppslig forfall og mental utpinthet er denne teksten sannsynligvis uten sidestykke i norsk litteratur, og i alle fall mange år forut for sin tid.

Den manglende heroismen er også interessant.

Mannskapet gjennomfører i realiteten en heltedåd uten sidestykke, men de skildres ikke som helter. Deres høydramatiske nærkamper med den ene isbjørn etter den

andre beskrives helt uten heroiserende undertoner, dvs. helt uten å gjøre jakten til et uttrykk for mot og dyktighet. Heller ikke deres utrolige utholdenhet i robåten beskrives som heroisk; teksten er mer opptatt av å fortelle om deres gråt, deres angst, deres mismot og fortvilelse, dvs. teksten vil ikke først og fremst fortelle om deres bragder, men om deres lidelser. Kulstad ser verken seg selv eller de andre som tapre helter, men som syndige mennesker som ikke overlever på grunn av at de er tøffe, men på grunn av Guds hjelp. Og Guds hjelp mottar man helst når man har et "sønderknust og ydmykt Hjærte" (s. 122) og har lagt vekk alle tanker om egen storhet.

Til sammen er altså dette en tekst som ikke bare inneholder mye menneskelig dramatik; her finner vi også en ikke-heroisert arktisk mannsrolle, og vi finner fortellertekniske sammenstillinger av gammelt og nytt, skrevet av en forfatter som ikke er forfatter og som derfor ikke i ett og alt følger de litterære konvensjonene i sin samtid.

Litteraturliste:

Johan Kulstad: *Beretning om min Reise til Spitsbergen i Aaret 1853, mit Opholdersteds, og mine og Mandskabets Lidelser i Ishavet, indtil vor Redning af den danske Brig "Ploven", Kapt. Schau*. Her sitert etter 2. opplag 1871, opptrykt i *Polarboken 1969-1970*, utgitt av Norsk Polarklubb, Oslo 1970. Teksten er også gjengitt i *Svalbardminner* nr. 14, Vågemot Miniforlag, Skien 1998.

James Lamont: *Seasons with the sea-horses* (1861). Sitatene hentet fra norsk utgave *Sommer blant Sjøhestene. Jaktfortellinger fra Svalbard 1859*. Utgitt av Arctic Research and Consulting DA, Oslo 2004

Biografi:

Nils M. Knutsen (f. 1943), 1.amanuensis i nordisk litteraturvitenskap, UiTø. Har publisert en rekke bøker og artikler om nordnorsk litteratur og nordnorsk kulturhistorie, bl. a. "Norsk ishavslitteratur (NLÅ 1979) og *La Recherche. En ekspedisjon mot nord* (2002). E-mail: nilsmagne.knutsen@uit.no

Summary:

In his book from 1865 Johan Kulstad tells the story of a hunting expedition to Spitzbergen in 1853. The mother ship disappears, and in desperation Kulstad and his six men starts rowing their small hunting boat back to Norway. After six days of incredible suffering, they are rescued by a Danish ship a few miles off the coast of Finnmark.

After outlining the main sides of this story, the article comments briefly on the way Kulstad tells his story: There is a mixture of pre-realistic and naturalistic narrative, there is a mixture of genres, and the text is without the heroism which is so prevalent in later Arctic narrative. Interesting detail: The way a Sami member of the expedition is portrayed

Nøkkelord:

Svalbard, bjørnejakt, heroisme, mannsrolle, gudstro